

KATALÓGUSOK A JATE KÖZPONTI KÖNYVTÁRÁBAN

MADERNÉ KISS MÁRTA

Történeti áttekintés

A szegedi Tudományegyetem 1921-ben történt alapítását követően az Egyetemi Könyvtár állománya hosszú évekig, sőt évtizedekig rendkívül szűkös anyagi lehetőségekkel, főleg ajándékok és hagyatékok révén gyarapodott. Az így gyülekező értékes, ám heterogén anyag feldolgozásának katalógusban való tükröztetésének igénye már 1924-ben házi katalogizálási szabályzat¹ összeállítását eredményezte², amelynek birtokában még ugyanez év őszén megkezdődött a „végleges” betűrendes katalógus készítése. A házi szabályzat alapelveiben, felépítésében a Porosz Instrukciókat követte, maga a katalógus formáját tekintve 22x17 cm-es, ún. „főlapok”-ból állt. A rendszeres feldolgozás megindítását követően az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ már 1924-ben bevonta az Egyetemi Könyvtárat a központi katalógus számára adatokat szolgáltató könyvtárak sorába³.

Könyvtáros elődeink 1930-ban bevezették a nemzetközileg elfogadott méretű katalóguscédulák használatát, a leírásokat azonban egyelőre még kézírással készítették. A korábban „főlapok”-ra rögzített felvételeket is átmásolták, így azok is átkerültek az azóta is egységes katalógusunkba.

1946-ban hozzáláttak a feldolgozás házi szabályzatának az újonnan jelentkező igényeknek megfelelő átdolgozásához. Az 1950-es évek elején „ajánló katalógus” funkcióval alapították meg a mai olvasói betűrendes katalógust, amely válogatva tartalmazta az alapítása után beszerzett anyagot. Az MSZ 3424-es szabvány megjelenését követően hamarosan megkezdődött előírásainak a leíró munkában s a katalógusok szerkesztésében történő érvényesítése.

Katalógusaink jelenlegi helyzete és rendszere

Könyvtárunk az állomány minél sokoldalúbb és hatékonyabb feltárását célzó törekvéseknek megfelelően elvileg és gyakorlatilag szerves egységet alkotó katalógusrendszert épít.

Könyvkatalógusok:

– az olvasótermek, a tájékoztató szolgálat, a beszerzés és feldolgozás földrajzi közelében felállított, olvasóink által is általánosan használt *szolgálati betűrendes katalógusunk* tartalmazza (a rövidítve feldolgozott jegyzetanyag kivételével) könyvtárunk teljes állományának, valamint – hálózati központi katalógusként – az egyetemi intézetek könyvtárai részére általunk beszerzett és feldolgozott „devizás” könyvanyagok fő- és melléktételeit;

– a könyvkölcsönző előterében felállított *olvasói leíró betűrendes katalógusunk* az 1950-es évek eleje óta beszerzett állományt tükrözi – az első évek anyagát szelektálva. A későbbiekben a zárt és védett anyag kivételével minden beszerzésünkről tartalmazza a fő-tételeket és a „talpalás”-sal kiemelt melléktételeket. A korábbi gyarapodásunkból idő-közben rekatalogizált művek katalóguscédulái is folyamatosan kerülnek be a katalógusba, s ide kerülnek be az egyszerűsített feldolgozással készült jegyzetek leírásai is;

– ugyancsak a könyvkölcsönző előterében található az elsősorban közművelődési funkciót betöltő *szépirodalmi címszókatalógus*, amely a magyar nyelven megjelent szépirodalmi műveket sorolja fel címeik betűrendjében;

– a szolgálati leíró katalógus közelében áll a *sorozati katalógus*, és ugyanitt található az (1920-as évek végén, tudomásunk szerint az országban elsőként létrehozott) *ETO-szerinti szakkatalógus*, amely a szolgálati leíró katalóguséval azonos módon, a jegyzetanyag kivételével teljes állományunkat és az intézeti könyvtárak „devizás” anyagát tartalmazza. Mellette helyeztük el az 1967-ben alapított, a szakkatalógust kiegészítő *tárgyszókatalógust*, amely a megindítása óta beszerzett, 1945 után megjelent műveket tárja fel (a szépirodalom kivételével). Az intézeti könyvtári „devizás” gyarapodást is tükrözi, s módot ad a jegyzetanyag tematikus keresésére is.

A felsorolt „nagykatalógusok” mellett számos kisebb különkatalógus biztosítja az eligazodást az olvasótermi állományban, a segédkönyvtárak anyagában és egyes – a szolgálati leíró és a szakkatalógusban egyébként feltárt – jelentősebb különgyűjtemények, hagyatékok anyagában. A földrajzi fogalmak ETO-jelzetei szerinti rendezésben ötvenként (számítógéppel készítet) *földrajzi kötetkatalógust* adunk közre.

Egyéb katalógusok

A periodikumokat, a mikrofilmeket, a régi könyveket a különgyűjtemények osztályán felállított több *betűrendes katalógus*, illetve a kötetformában megjelentetett *periodikum-tárgyszókatalógus* dolgozza fel.

Katalógusaink mint már említettük, összefüggő, tudatosan egybeépített rendszert alkotnak. E rendszer működésének egyik jellemzője a dokumentumok adatainak leírásában és a tárgyi feltárásban érvényesülő elvi egység. Ennek következtében például a címfelvételnél korábban a leírás szövegébe betoldott, a „talpalás” bevezetése óta a leírást követően feltüntetett személyekre, esetleg testületekre, intézményekre vonatkozó tárgyi melléktételek besorolási adataiként szereplő tájékoztatást a témakatalógusok számára készülő feltárás azonos formában nem ismétli meg, hiszen ezek az adatok a betűrendes katalógusokban az egy-egy személyre, testületre vonatkozó anyagnál összegyűjtve megtalálhatók. Ugyanakkor, mivel a szak- és tárgyszókatalógus és a kumulált, ETO-szerinti földrajzi katalógus a földrajzi fogalmak szerinti keresést hiánytalanul biztosítja, földrajzi jellegű tárgyi melléktételeket a leíró katalógusban nem szerepeltetünk. Katalógusaink e sajátosságaira tájékoztató munkatársaink külön is felhívják olvasóink figyelmét.

A katalógusrendszer minél hatékonyabb működésének rendkívül fontos eszközei az utalók. Ezeket nemcsak egy-egy katalóguson belül, hanem a katalógusok között is kiter-

jedten használjuk. A gyűjtemények-sorozatok sokszor nehezen minősíthető határeseteinél az egységes feldolgozás, illetve a biztonságos visszakereshetőség garanciája a betűrendes és a sorozati katalógus között kiépített utalórendszer, amely a véglegesként elfogadott feldolgozási megoldás lefolyására irányítja a keresőt a másik katalógusbeli, vélelmezhető helyről. Katalógusaink között épült ki a tárgyszó- és a szakkatalógust összekapcsoló hivatkozási rendszer: a tárgyszókatalógus egyes fogalmainak választólapjain megtalálható(k) az adott fogalom ETO-beli jelzete(i). Ily módon az „átlagolvasó” számára első megközelítésként könnyebben használható tárgyszókatalógustól elvezetjük az olvasót az 1967 előtt beszerzett anyagot is feltáró ETO felépítésű szakkatalógushoz. Alkalmazunk utalásokat az egyes kiadványtípusok katalógusai között is. Mivel folyóiratanyagunk analitikus feltárását egyelőre nem tervezzük, s minthogy az „átlagolvasó” elsődlegesen a könyvkatalógusokban tájékozódik, ezért bizonyos folyóiratok könyvként külön fel nem dolgozott, egy-egy személy életét, munkásságát feltáró számainra a leíró katalógusok életrajzi anyagánál, a tematikus számokra pedig a könyvek tárgyszókatalógusában hívjuk fel az olvasó figyelmét, az utalón feltüntetve az adott időszaki kiadvány raktári jelzetét is.

A tájékoztató tevékenység segédeszközeinek hatékonyságát igyekszünk fokozni a számítógépes adatfeltárás rendelkezésünkre álló lehetőségeinek felhasználásával is. Mint azt egy korábbi alkalommal már közreadtuk⁴, az 1977. január 1. óta feltárt állományunkat az egyetem kibernetikai laboratóriumának R 55-ös számítógépen dolgozzák fel, a mágneslemezekben tárolt anyagunkról kurrens gyarapodási jegyzék készül, évenként kumulált mutatókkal, valamint többek között ötévenként kumulált, kötetformában használható tárgyszó indexszel és földrajzi katalógussal. E gépi feldolgozás alapja a MARC II egyedi megvalósításán alapuló, a Kalmár László Kibernetikai Laboratóriumban kidolgozott rendszer. E rendszer kialakításakor természetesen figyelembe vettük a könyvtárunkban folyó feldolgozó munka sajátosságait, ugyanakkor ezek máig érvényesen kialakított formáira hatással voltak a számítógépes feldolgozás követelményei is. A dokumentumokról rögzített fontos jellemzők megjelenítési módját, ezek egész rendszerét igyekeztünk a könyvtári szabványok alapul vételével s egyben a gépi feldolgozás szempontjából racionális módon kimunkálni.

A számítógépes feldolgozási rendszer üzembe lépése óta folyamatosan dolgozunk a továbbfejlesztés módozatain, és végső célunk egy komplex könyvtárgépesítési rendszer kiépítése. Ezzel együtt kezdettől fogva keressük a lehetőséget ahhoz, hogy kiléphessünk saját rendszerünk keretei közül, módot találjunk esetleges más számítógépes rendszerekhez való kapcsolódáshoz, megtaláljuk a feltételeket külső adatbázisoknak saját tájékoztató munkánkban való felhasználásához, illetve saját adatbázisunk szélesebb körben történő hasznosításának lehetővé tételéhez.

Ezeknek az elképzeléseknek a realizálását célozták azok a próbálkozásaink is, amelyek során – feltételezve többek között, hogy a valamikori online hozzáférhetőségű Könyvek Központi Katalógusának elvi alapja is a Magyar Nemzeti Bibliográfia már funkcionáló számítógépes rendszere lehet – szerettük volna megvizsgálni, hogy rendszerünk hogyan tehető kompatibilissé az MNB számítógépes rendszerével. Több fórumon előadott reményeink szerint szeretnénk az Országos Széchényi Könyvtár által esetlegesen a jövőben szolgáltatandó mágnesszalagos MNB-változatot saját feldolgozó munkánk racionalizálására felhasználni, ennek azonban nyilvánvaló alapja a két rendszer kompatibilitása.

Könyvtárunk és az új bibliográfiai leírási és besorolási szabványcsalád

A fentebb elmondottakkal azt is igyekeztünk jelezni, hogy könyvtári vezérelveink között fontos helyet foglal el a nyitottság a könyvtári és technikai jellegű, mind elméleti, mind pedig gyakorlati vonatkozású eredmények tanulmányozása és befogadása irányában, információgyűjtő és -közvetítő funkciónk minél teljesebb megvalósítása érdekében. Ezzel a nyitottsággal vettünk részt a leírási szabvány megismertetését és begyakorlását célzó KMK-tanfolyamon, s ezt követően egyre bővül azon munkatársaink köre, akik különféle oktatási formákban (egyetem, főiskola, Somogyi Könyvtárban folyó könyvtárkezelő-képzés, házi tanfolyamok) részt véve sajátították és sajátítják el az új szabvánnyal kapcsolatos ismereteket. Hálózati központként magunk is tartottunk a tanszéki könyvtárosok számára a szabvánnyal foglalkozó alapfokú tanfolyamot.

Az évek során napvilágot látott besorolási szabványokat szintén figyelemmel kísértük, folyamatosan összevetve a szabványok egyes fejezeteit saját érvényes gyakorlatunkkal. E vizsgálódások során – amint a besorolási szabványok csoportja teljessé vált – örömmel állapíthattuk meg, hogy pl. a személyek neveinek besorolási adatai megválasztásában követett gyakorlatunk lényeges elvi kérdésekben összhangban van a szabvány alapelveivel, viszonylag kevés ponton van szükség gyakorlatunk módosítására a teljes összhang kialakítása érdekében. Ezekre a pontokra vonatkozóan házi döntésekkel tesszük meg a szabványokhoz való csatlakozásunk lépéseit.

A szabványcsalád alkalmazásával kapcsolatos álláspontunk kialakítása – úgy éreztük – csak az MSZ 3423-as „alkalmazási” szabványok megismerése után lehetséges. Ezért sem tudtunk az új szabványok bevezetéséről 1983 végén hozzánk érkezett kérdőív ezirányú kérdéseire érdembeli válaszokat adni.⁵

A társadalomtudományi gyűjtőkörű nagykönyvtárak esetében véleményünk szerint különösen nehéz dönteni az új szabványcsalád bevezetéséről. Nyilvánvalóan ez is magyarázza, hogy az előbb említett kérdőívre adott válaszok éppen ezeknél a könyvtáraknál utalnak a legtöbb óvatosságra. Esetünkben – s minden bizonnyal a hozzánk hasonló nagykönyvtárakban is – az állománynak nem csupán a legújabbban beszerzett, egyben legmodernebb része iránt mutatkozik meg nagy olvasói érdeklődés, (pl. a történelmi–társadalmi jellegű kutatások, hallgatói tanulmányok) de sok esetben forrásértékű régebbi állományrészek iránt is. A jó tájékoztatás és tájékozódás érdekében alapvetően fontosnak tartjuk az újabb állományba vett, de a régi gyűjteményrészek hiányait kiegészítő dokumentumoknak, a tematikailag rokon kiadványoknak egymás közelében való feltárását.

A nagykönyvtárak e csoportjánál – s ebben több külföldi nagykönyvtárban szerzett tapasztalataink is megerősítettek – nem tartjuk követendő útnak a katalógusok lezárását⁶. Felfogásunk szerint ily módon számunkra a lehetséges egyetlen út az új szabványok bevezetésekor a katalógusok folyamatos átépítése lehet. Az átépítés szempontjából – amint ez a kollegák tapasztalatait közlő szakirodalom alapján érezhető – a legtöbb problémát a cirill betűk transliterációjának új szabványa jelenti. E tekintetben nálunk a gondokat még növeli a számítógépes feldolgozásból adódó probléma: jöllehet a besorolásnál figyelmen kívül hagyandók a transliterálásnál alkalmazott diakritikus jelek, de feltűntetésük mégis feltétlenül szükséges – ugyanakkor sem lyukszalagos írőautomatáink, sem

pedig a számítógép nyomtatójának karakterkészletében a kérdéses jelek nincsenek meg. Mindezzel együtt, megértve a Könyvek Központi Katalógusa egységes besorolási adatok iránti igényét, bejelentéseinket már 1985. január 1. óta az új transliterálási szabályok figyelembe vételével küldjük el.

Könyvtárunk tervei

Alapvető feladatunknak és célunknak tekintjük az országos és nemzetközi információcserében való – objektív lehetőségek által meghatározott – aktív részvételt. Ennek érdekében keressük az információcsere szabványosított formái és útjai alkalmazásának módját. Ugyanakkor, e törekvések mellett szeretnénk hasznosítani és továbbfejleszteni az eddig elért eredményeinket is. Szeretnénk megtalálni az utat a kialakítandó országos számítógépes rendszer és könyvtárunk feldolgozási rendszere kompatibilitásához. Ennek egyik lépéseként reméljük, hogy megvalósul az MNB mágnesszalagos formátuma, amelynek a nagykönyvtárakban való felhasználása jelentős feldolgozó kapacitást mentesítene a magyar anyag könyvtárankénti feldolgozásától. Így talán jutna idő és energia az új leírási szabványok bevezetéséhez a külföldi gyarapodás feldolgozásánál, s a jelenleginél több lehetőség nyílna a katalógusok átépítésére, folyamatos jobbítására is.

JEGYZETEK

1. Felvételi szabályok a betűrendes főkatalógus részére. [Szeged, 1924, Egyetemi Könyvtár]. 26 lev. Gépirat.
2. Vö. BIBÓ István: Könyvtáraink racionalizálása. A szegedi Egyetemi Könyvtár tíz éve. Szeged, 1930, Szeged Városi Ny. és K. 23 p.
3. Vö. NOVÁK Ákos: A Szegedi Tudományegyetem Könyvtárának alapítása és működésének első évei (1921–1924.) = Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria. Tom. 5. Fasc. 3. Szeged, 1966. 55–95.p.
4. FÜVESI István–KOVÁCS Anna–MADERNÉ KISS Márta: A szegedi Egyetemi Könyvtár könyvtárolmányának számítógépes feldolgozása. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 29. évf. 1982. 6.sz. 221–227.p.
5. Vö. KONDOR Imréné: Az új szabványok és a Központi Katalógus. = Könyvtári Figyelő. 31.évf. 1985. 2.sz. 127–148.p.
6. Elrettentő példaként ismertettük az MKE Bibliográfiai Bizottsága és a KMK 1981. szeptember 25–26-án Kecskeméten megtartott értekezletén is a hallei Egyetemi Könyvtár példáját, ahol három betűrendes katalógusba készülnek – a mai napig is háromféle leírási rendszer (Porosz Instrukciók, „mechanikus rendszer”, RAK) szerint – a bibliográfiai leírások. Az olvasók pedig lényegében meg sem kísérel(het)ik a katalógusok használatát, előző nap leadott kéréseikre a raktári jelzeteket reggelenként a tudományos könyvtárosok keresik ki a katalógusokból.